

[1–2021]

history – theory – criticism

dějiny–teorie–kritika

[1-2021]

Fakulta
humanitních
studií UK

Faculty
of Humanities,
Charles University

Obsah | Contents

Editorial – Theoretically Informed History Writing and Present-Minded Questions	5
---	---

1. Studie a eseje | Studies and Essays

WILLIAM O'REILLY – The Risky Business of Migration. Interdisciplinary Approaches to Decision Making and Risk in the Study of Migration <i>Riskantní migrace: Interdisciplinární přístupy k rozhodování a rizikům ve studiu migrace</i>	11
--	----

RADMILA ŠVAŘIČKOVÁ SLABÁKOVÁ – Orální historie v druhém desetiletí 21. století: od reflexivity a komunity k extremitě a pandemii covidu-19 <i>Oral History in the Second Decade of the 21st Century: From Reflexivity and Community to Extremes and Covid-19 Pandemic</i>	37
---	----

LENKA HANOVSKÁ – Modernizace české filozofie na základě zvýznamnění pojmu osoby. Je personalismus Ferdinanda Pelikána a Karla Vorovky formou individualismu? <i>Modernisation of Czech Philosophy Based on Emphasising the Concept of Person: Is Ferdinand Pelikán's and Karel Vorovka's Personalism a Form of Individualism?</i>	59
---	----

JAN POTOČEK – Melancholie a sebevražda v díle Roberta Burtona <i>Melancholy and Suicide in the Work of Robert Burton</i>	84
--	----

2. Diskuse a rozepře | Discussions and Disputes

VERONIKA ČAPSKÁ – 'I feel like I am a hybrid myself'. An Interview with Professor Peter Burke (University of Cambridge) <i>„Sám se cítím jako hybrid“. Interview s profesorem Peterem Burkem (University of Cambridge)</i>	109
--	-----

MILENA BARTLOVÁ – Marshal Koněv and the Immaculate Virgin: Some Art-Historical Issues in the Czech Politics of Memory <i>Maršál Koněv a Panna Marie: Uměleckohistorický kontext české politiky paměti</i>	130
---	-----

3. Recenze a reflexe | Reviews and Reflections

PAVEL HIML – <i>Pozorovat, popsat, stvořit. Osvícenská policie a moderní stát 1770–1920</i> (Lukáš Fasora)	143
JAROSLAVA HOFFMANNOVÁ – <i>Jaroslav Werstadt (1888–1970). O minulosti pro přítomnost</i> (Tomáš Pánek)	146
MARTIN JEMELKA, JAKUB ŠTOFANÍK – <i>Víra a nevíra ve stínu továrních komínů: náboženský život průmyslového dělnictva v českých zemích (1918–1938)</i> (Tomáš Mašek)	150
ZDENĚK KÁRNÍK – <i>Na úsvitu dějin české sociální demokracie. Od prvopočátků hnutí k základním moderní politické strany (1844–1893)</i> (Tomáš Schejbal)	156
SARAH LEMMEN – <i>Tschechen auf Reisen. Repräsentationen der außereuropäischen Welt und nationale Identität in Ostmitteleuropa 1890–1938</i> (Filip Herza)	159
VÍT SCHMARC – <i>Země lyr a ocele. Subjekty, ideologie, modely, mýty a rituály v kultuře českého stalinismu</i> (Denisa Nečasová)	162
Editorial Note	167
Upozornění redakce	170

ORÁLNÍ HISTORIE V DRUHÉM DESETILETÍ 21. STOLETÍ: OD REFLEXIVITY A KOMUNITY K EXTREMITĚ A PANDEMII COVIDU-19¹

Radmila Švaříčková Slabáková

Oral History in the Second Decade of the 21st Century: From Reflexivity and Community to Extremity and Covid-19 Pandemic

This article explores the development of the field of oral history in the 2010s. Drawing on an extensive survey of recent Anglo-American literature, it focuses especially on three aspects in which the Czech oral history arguably differs from the Anglophone field, namely subjectivity and self-reflexivity, shared authority and community, and crisis oral history and extremity. The author shows that the postmodern focus on narrative and ethnographic practice is still present in works of oral history, where it coexists with oral history's more traditional documentary mission. Recently, oral historians conducted various community projects and tested the possibilities of sharing authority between researchers and communities. Attention is paid to the new, fast expanding field of crisis oral history, which focuses on documenting witnesses' stories of mass atrocities and various violent events. In the second part, the article briefly reflects upon the responses of oral historians to the Covid-19 pandemic, which accelerated the fourth, digital phase in the evolution of oral history. Finally, the article explores the reasons behind the invisibility of Czech oral history research in leading Anglo-American journals in this field despite the Czech scholars' notable achievements such as the presidency of the International Oral History Association.

1 Příspěvek vznikl za podpory MŠMT ČR udělené UP v Olomouci (IGA_FF_2021_014). Děkuji anonymním recenzentům či recenzentkám za komentáře k původní verzi studie, za inspirovatelnou kritiku i cenné podněty. Mgr. Liboru Denkovi patří poděkování za pomoc s úpravami poznámkového aparátu.

Keywords: oral history, subjectivity, reflexivity, postmodernity, crisis oral history, extremity, Covid-19, coronavirus pandemic, Czech oral history

Radmila Švaříčková Slabáková is an Associate Professor at the Faculty of Arts, Palacký University, Olomouc; radmila.svarickova@upol.cz

Když se v roce 2007 Alistair Thomson zamýšlel nad dosavadním vývojem světové orální historie, poslední fázi nazval obdobím digitalizace.² Tato „paradigmatická revoluce“, datující se od konce 90. let 20. století, byla způsobena rychlým rozvojem digitálních technologií, rozšířením internetu i postupným zaváděním mobilních aplikací. Digitalizace zásadním způsobem transformovala dosavadní postupy orální historie; to, jakými způsoby jsou rozhovory nahrávány, uchovávány, katalogizovány, interpretovány, prezentovány i využívány. Stále probíhající pandemie covidu-19 (stav ke konci března 2021) digitalizaci orální historie jednoznačně urychlila. Namátkový průzkum provedený v internetových prohlížečích svědčí o stovkách nejrůznějších digitálních orálněhistorických projektů, jejichž cílem je mapovat prožívání této tragické, ale pro historiky zároveň jedinečné doby.³ Karanténa, izolace a lockdown znamenaly hledání alternativních cest i tam, kde dosud technologie zůstávala stranou, mám na mysli samu orálněhistorickou praxi, totiž rozhovor jako intimní setkání dvou lidí sobě tváří v tvář.⁴ Budoucnost teprve ukáže, zda bude pandemie vnímána jako dovršení čtvrté, digitální fáze

- 2 ALISTAIR THOMSON, *Four Paradigm Transformations in Oral History*, *The Oral History Review* 34/2007, č. 1, s. 49–70.
- 3 Americká historická asociace na svých stránkách uveřejňuje přehledně uspořádané odkazy na zdroje související s pandemií. Najdeme mezi nimi digitalizované prameny týkající se minulých epidemií a pandemií, zdroje pro učitele a studující, ale také sekci, která se věnuje příběhům pandemie. Tato sekce nabízí odkazy na desítky a stovky projektů amerických institucí, jejichž cílem je sesbírat individuální lidské zkušenosti z této doby. Mnohé z nich mají své sbírky k dispozici on-line. Viz *Collecting Initiatives – What’s Your Story*, <https://www.historians.org/news-and-advocacy/everything-has-a-history/a-bibliography-of-historians-responses-to-covid-19/collecting-initiatives> (náhled 28. 2. 2021). Viz též RADMILA ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, *Jak pandemie covidu-19 mění orální historii: příběhy doby koronavirové v anglo-americkém digitálním prostředí*, MEMO 11/2021, č. 1, s. 22–36.
- 4 Jedno z nejstarších kanadských muzeí, The Royal BC Museum Corporation, založené v roce 1886, vyzývá prostřednictvím své webové stránky veřejnost k zaslání příběhů z doby pandemie. Jakýkoli příběh stačí vložit do on-line formuláře, <https://royalbcmuseum.bc.ca/tell-us-your-covid-19-story> (náhled 28. 2. 2021). Podobných výzev jsou na internetu v anglo-americkém prostředí desítky, ne-li stovky.

orální historie, nebo bude považována za zcela novou etapu orálněhistorického bádání, s revidovaným přístupem k orálněhistorické metodologii i praxi.

Cílem této studie je rekapitulovat stav orální historie tak, jak je možné ho vnímat prostřednictvím klíčových publikací světové orální historie přibližně v uplynulém posledním desetiletí, tedy mezi publikací A. Thomsona a koronavirovou pandemií. Třebaže má orální historie silné zastoupení v Jižní Americe a španělština je druhým oficiálním jazykem Mezinárodní asociace orální historie (IOHA), s nejnovějšími poznatky, diskusemi i výzvami orální historie seznamuje literatura anglojazyčná.⁵ Na následujících řádcích se tudíž zaměříme na ni.

Proměny orální historie v posledním desetiletí

Až se bude v příštích letech bilancovat orální historie a její proměny v druhém desetiletí 21. století, nemělo by zůstat jen u pandemie covidu-19. Orální historie v této době logicky navazovala na předchozí vývoj, jedná se např. o reflexi poznatků paměťových studií či studium emocionálně vypjatých či traumatických vzpomínek, zejména v souvislosti se sociálními, politickými a válečnými konflikty.⁶ Zapomenout by se nemělo na projekty nové generace kanadských orálních historiček, jež směřovaly jak do oblasti feministické orální historie, tak na pole sblížující orální historii s etnografickými metodami. V první z těchto publikací, nazvané *Za slovy žen*, však nešlo jen o další promyšlení již známých konceptů, ale o představení feministické orální historie jako výzvy pro 21. století.⁷ V druhé z nich, s názvem *Orální historie mimo záznam*, byla posunuta obsahová i metodologická hranice akademické orální historie. I když se sebereflexivní praxe ustálila jako obvyklá součást orální historie, ne vždy se podaří dostat do publikované verze vše, co výsledek rozhovoru ovlivnilo. Kolektivní publikace se tudíž zaměřila výhradně na to, co dosud nebylo považováno za hodné akademického výstupu,

5 Srov. International Oral History Association, <https://www.ioha.org/about-us/> (náhled 28. 2. 2021).

6 LYNN ABRAMS, *Oral History Theory*, New York 2010. Druhé vydání knihy o šest let později, TÁŽ, *Oral History Theory*, New York 2016, bylo doplněno mj. o kapitolu pojednávající o traumatu. Poznatkům neurověd a jejich významu pro orální historii se nově věnuje čtvrté vydání zakladatelského díla orální historie PAUL THOMPSON, JOANNA BORNAT, *The Voice of the Past: Oral History*, Oxford 2017.

7 Feministickou orální historii v analogii s českým kontextem rekapitulovala autorka tohoto článku nedávno. RADMILA ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, *Potřebujeme znát feministickou orální historii?: O autorkách, metodách i výzvách orálněhistorického feminismu*, MEMO 10/2020, č. 2, s. 52–73.

co „zůstává často při rozhovorech nevyřčeno“ a o čem si badatelé povídají spíše v kuloárech.⁸

Nově byla reflektována potřeba včlenit do orální historie tzv. fotografický obrat.⁹ Práce s fotografií je orální historií dobře známa, fotografický nebo také vizuální obrat znamená však zacházet s fotografií jinak. Nestačí používat ji jako ilustraci či jako mnemonickou pomůcku, to v případě, že chceme vyvolat určitý druh vzpomínek. Dívat se na fotografii jako na analytickou kategorii, narativ a hledat v ní „orální“ kvality, to je výzva pro současnou orální historii.¹⁰

Po dlouhé době se objevily upravené reedice děl, jež jsou v orální historii považována za kanonická. Rychle postupující digitalizace byla dle slov autorů jedním z důvodů nového vydání klasického díla orální historie, *Hlas minulosti* Paula Thompsona. Čtvrtá edice z roku 2017, na níž spolupracoval s britskou historičkou Joanne Bornat, byla podstatně rozšířena a doplněna jak o teoretickou část, tak o praktické návody, jak realizovat a zpřístupnit rozhovor.¹¹ Odrazem nutnosti reagovat na rychle probíhající změny v digitálních technologiích je kniha o tzv. digital humanities z roku 2014¹² a nová témata reflektující technologický rozvoj byla začleněna do aktualizovaného zásadního readeru orální historie od Roberta Perkse a Alistaira Thomsona z roku 2015.¹³

Česká orální historie v posledním desetiletí v kontextu vývoje světové orální historie

Česká orální historie si za dobu své existence vybuodovala renomé doma i na mezinárodním poli. Žádné jiné postsocialistické zemi se nepodařilo prostřednic-

8 *Oral History off the Record: Toward an Ethnography of Practice*, (edd.) ANNA SHEFTEL, STACEY ZEMBRZYCKI, Basingstoke 2013, zejm. Introduction, s. 3 a 9.

9 *Oral History and Photography*, (edd.) ALEXANDER FREUND, ALISTAIR THOMSON, New York 2011.

10 ALEXANDER FREUND, ANGELA THIESEN, *Mary Brockmeyer's Wedding Picture: Exploring the Intersection of Photographs and Oral History Interviews*, in: *Oral History and Photography*, (edd.) A. Freund, A. Thomson, s. 27–44.

11 P. THOMPSON, J. BORNAT, *The Voice of the Past*. Kniha byla vydána v roce 1978, třetí vydání vyšlo roku 2000. Publikace obsahuje poprvé neuvěřitelných 500 bibliografických odkazů na orálněhistorická díla z celého světa.

12 *Oral History and Digital Humanities: Voice, Access, and Engagement*, (edd.) DOUGLAS A. BOYD, MARY A. LARSON, New York 2014. Editoři vyzdvihují „neuvěřitelné“ možnosti, které digitální technologie znamenají pro šíření orální historie mezi „globální publikum“, a to „téměř okamžitě“, s. 4–5.

13 *The Oral History Reader*, (edd.) ROBERT PERKS, ALISTAIR THOMSON, New York 2015, <https://oralhistoryreview.org/ohr-authors/5-questions-about-oh-reader/> (náhled 20. 9. 2020).

tím svých zástupců proniknout do výboru IOHA, žádné jiné se nepovedlo, aby její představitel celé asociaci předsedal. Byl to právě Miroslav Vaněk, prezident IOHA v letech 2010–2012, jenž stál v roce 2000 u zrodu Centra orální historie, pracoviště Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, a který roku 2008 inicioval magisterský program Orální historie – soudobé dějiny.¹⁴ Za připomenutí stojí, že Česká republika byla zatím jedinou postsocialistickou zemí, která organizovala mezinárodní konferenci IOHA.¹⁵

Orální historie v českých zemích však není omezena jen na produkci Centra orální historie. Již v 90. letech, ale především od roku 2000, začaly vznikat paralelně iniciativy různých akademických institucí, zájmových organizací, muzeí či jednotlivců, které podobně jako Centrum orální historie chtěly zachytit alternativní zkušenosti doby socialismu a význam, jenž byl těmto individuálním prožitkům připisován.¹⁶ Orální historie tak nebyla a není jen součástí historické vědy, ale stala se významnou metodologickou oporou dalších vědních disciplín, jako sociologie, etnologie, folkloristiky, antropologie či psychologie. Řada publikací jiných vědních oborů, jež se objevily v posledních letech, svědčí o zakotvenosti orální historie jako metody, nejen jako oboru.¹⁷

Vzhledem k úspěchům české orální historie stojí za povšimnutí, že v anglojazyčných publikacích informujících o stavu a vývoji oboru české bádání srovnatelně významné postavení nezaujímá. V posledním vydání zakladatelského díla Paula Thompsona *Hlas minulosti* je z celé široké produkce české orální historie citována jediné publikace Miroslava Vaňka a Pavla Mückeho *Sametové revoluce* z roku 2016, a to spolu s dalšími publikačními výstupy orální historie maďarské, polské, bulharské, lotyšské, litevské či ruské.¹⁸ Aktualizované vydání antologie

14 Miroslav Vaněk, otec zakladatel české orální historie, byl prezidentem IOHA v letech 2010–2012, ve výboru jako zástupce Evropy zasedal mezi lety 2008–2010. V období let 2012–2016 ve výboru IOHA za Evropu fungoval Pavel Mücke, <https://www.ioha.org/past-council/> (náhled 27. 3. 2021).

15 XVI. mezinárodní konference IOHA se konala v Praze 7.–11. července 2010.

16 PAVEL MÜCKE, *Wor(l)ds of Czech Oral History (1990–2015)*, Bulletin de l'AFAS 43/2017, <http://journals.openedition.org/afas/3049> (náhled 27. 3. 2021).

17 K orální historii jako metodě svého výzkumu se hlásila monografie z oblasti soudního lékařství, publikace etnologů i psychologů. *Advokáti mrtvých, rozhovory se soudními lékaři*, (ed.) PAVEL NEČAS, Praha 2017. Srov. SANDRA KREISSLOVÁ, JANA NOSKOVÁ, MICHAL PAVLÁSEK, „*Takové normální rodinné historky. „Obrazy migrace a migrující obrazy v rodinné paměti*“, Praha 2019. Těž *Příběh československé psychologie I: Rozhovory s osobnostmi oboru*, (edd.) IVO ČERMÁK, RADOVAN ŠIKL, Praha 2021. Předmětem této studie je však orální historie jako obor.

18 MIROSLAV VANĚK, PAVEL MÜCKE, *Velvet Revolutions: An Oral History of Czech Society*, New York 2016. Citováno in: P. Thompson, J. Bornat, *The Voice of the Past*, s. 95–96.

orální historie z roku 2015, zahrnující dle editorů výběr 43 nejlepších studií z celého světa o orálněhistorické teorii a praxi, žádnou českou studii neobsahuje.¹⁹ Je příčinou fakt, že výsledky orální historie bývají většinou publikovány v jazyce těch, o kterých a pro které je výzkum dělán, což v případě malých evropských jazyků znamená omezený dosah působnosti na jednotlivé jazykové komunity? Nebo jde o neznalost či neochotu anglo-americké orální historie číst a studovat díla psaná v jiném než světovém jazyce? V jedné z recenzí na knihu *Sametové revoluce* je tato publikace příznačně vítána jako „první dílo české orální historie“.²⁰

Můžeme se však ptát dále. Není důvodem skutečnost, že česká orální historie, podobně jako tomu bylo v dalších postsocialistických zemích, přejímala teorie a metodologie západních badatelů a sama je už dále nerozvíjela?²¹ Nebo je na vině neuvědomovaný západní imperialismus, jak tendenci západního světa přehlížet výsledky výzkumů v postsocialistických zemích nazývají polské badatelky v oboru paměťových studií?²²

Jednou z příčin bude patrně i fakt, že paradigmatické změny, které utvářely a dosud utváří světovou orální historii, byly implementovány dříve, než se česká orální historie mohla ve svobodných podmínkách rozvinout. Zároveň orální historie v postsocialistických zemích měla jiné cíle a jiné úkoly než orální historie americká, anglická či kanadská. Nejde však jen o to, že tento mladý obor po přechodu k demokracii nereflektoval marginalizované vrstvy obyvatelstva. I v českém kontextu se od výzkumů orientovaných na významné představitele komunistického režimu a jejich protiklad, disidenty, postupně přešlo ke studiu „mlčící většiny“.²³

Již samo zasazení zrodu české orální historie do období transformace a spojení s etablováním soudobých dějin předurčilo její počáteční zaměření na politické dějiny.²⁴ Logicky tak byla věnována větší pozornost subjektivním zkušenostem

19 *The Oral History Reader*, (edd.) R. PERKS, A. THOMSON.

20 BENJAMIN SØRENSEN, *Book Review: Velvet Revolutions: An Oral History of Czech Society by Miroslav Vaněk & Pavel Mücke*, *International Social Science Review* 92/2017, č. 2, s. 1–2, <http://digitalcommons.northgeorgia.edu/issr/vol92/iss2/17> (náhled 20. 9. 2020).

21 V počátcích čerpala česká orální historie z publikací anglosaských a německých. P. MÜCKE, *Wor(l)ds of Czech Oral History*.

22 JOANNA WAWRZYŃIAK, MAŁGORZATA PAKIER, *Memory Studies in Eastern Europe: Key Issues and Future Perspectives*, *Polish Sociological Review* 183/2013, č. 3, s. 257–279.

23 *Mocní? a Bezmocní? Politické elity a disent v období tzv. normalizace*, (ed.) MIROSLAV VANĚK, Praha 2006; *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*, (ed.) MIROSLAV VANĚK, PRAHA 2009.

24 O počátcích orální historie v českém prostředí srov. MIROSLAV VANĚK, PAVEL MÜCKE, *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*, Praha 2011, s. 80–81.

těch, kteří mohli podat o minulém režimu jiné svědectví, než nabízela historio-
grafie komunistického režimu, ať už to byli studenti, komunističtí funkcionáři,
disidenti, nebo tzv. mlčící většina. Bylo nutné zaplnit tzv. bílá místa dějin a napra-
vit ideologicky pokřivené výklady minulosti. Anglo-americká orální historie však
dosud čerpá z fázi, kdy dokumentační úloha ustoupila do pozadí. Místo ní se do
popředí prosadilo reflexivní psaní, soustřeďující se na rozhovor jako na narativ-
ní konstrukci a projev intersubjektivního působení dvou osobností přítomných
v rozhovoru. Diskuse na téma narativu a rekonstruktivní povahy vzpomínek, na-
vazující na postmoderní úvahy a lingvistický obrat, se v české orální historii příliš
neprojevyly, byť se odvíjely v 90. letech 20. století.²⁵ Česká orální historie ve svých
publikacích klade důraz na metodologickou a technickou stránku rozhovoru,
méně se v nich teoretizuje a uvažuje o poznání, jež bylo díky orálněhistorickým
pramenům zpřístupněno.²⁶ Málo se v publikacích české orální historie reflektuje
fakt, že vzpomínky jsou zpětnou rekonstrukcí; že mají více společného s tím, co
se odehrává dnes, než s tím, co bylo dříve; málo je analyzována otázka moci a její
dynamika během rozhovoru.²⁷

Následující pasáže budou věnovány dosud přetrvávajícím i novým trendům
anglo-americké orální historie, jak byly reflektovány v literatuře zhruba posled-
ního desetiletí. Nejdříve bude sledován vývoj přístupu orální historie k subjektiv-
itě, jedinečné lidské zkušenosti, jež stojí v základu oboru. Digitální technologie
usnadňují orální historii spolupráci s komunitami a přímo vyzývají ke společným

- 25 Srov. např. KATHERINE BORLAND, „*That's not What I said*“: *Interpretative Conflict in Oral Narrative Research*, in: *Women's Words: The Feminist Practice of Oral History*, (edd.) Sherna Berger Gluck, Daphne Patai, London 1991, s. 63–75; *Narrative and Genre: Contexts and Types of Communication*, (edd.) MARY CHAMBERLAIN, PAUL THOMPSON, London 1998.
- 26 Srov. M. VANĚK, P. MŮCKE, *Třetí strana trojúhelníku*; MIROSLAV VANĚK, PAVEL MŮCKE, HANA PELIKÁNOVÁ, *Naslouchat hlasům paměti: Teoretické a praktické aspekty orální historie*, Praha 2007; MIROSLAV VANĚK, *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*, Praha 2004. Nedávna publikace, jež má v podtitulu uvedeno *Současné perspektivy orální historie*, je spíše tematickým seznámením s nejrůznějšími projekty konkrétních badatelů, než že by informovala o teoretických či praktických perspektivách české nebo světové orální historie: *Na hranicích mezi minulostí a přítomností. Současné perspektivy orální historie*, (edd.) PAVEL MŮCKE, MARTIN BRYCHTA, Praha–Ostrava 2016. Podobně zaměřená na individuální projekty je i kniha s bilančujícím názvem *Deset let na cestě. Orální historie na Sovinci 2002–2011*, (edd.) MIROSLAV VANĚK, PŘEMYSL HOUDA, PAVEL MŮCKE, Praha 2011.
- 27 Srov. např. IRINA SHERBAKOVA, *The Gulag in Memory*, in: *Memory and Totalitarianism*, (ed.) Luisa Passerini, London 1992, s. 103–116; ORLANDO FIGES, *Private Life in Stalin's Russia: Family Narratives, Memory and Oral History*, *History Workshop Journal* 65/2008, č. 1, s. 117–137, <https://doi.org/10.1093/hwj/dbm073> (náhled 20. 9. 2020). Autoři popisují, jak se scény sdílené v rozhovorech nápadně podobaly výjevům známým z literárních děl.

projektům, které dnes více než kdy dříve umožňují naplnit poslání orální historie demokratizovat historii. Politická i sociální nestabilita současného světa vede orální historii ke zkoumání lidských zkušeností v extrémních situacích, třetí trend nás tudíž zavede k nově se rozvíjející krizové orální historii. Na jaře 2020 prošla orální historie zatěžkávací zkouškou, totiž jestli je připravena reagovat na nenadálé krizové situace v intencích krizové orální historie. Výzvám pandemie covidu-19 se budeme věnovat ve čtvrté části.

Mnohým orálním historikům budou níže popsané teze připadat známé, uvádím je však nejen z důvodu jejich přetrvávající aktuálnosti, ale také proto, že jejich analytická aplikace v anglo-americké orální historii je velmi inspirativní. Zřejmě z výše zmíněných důvodů bývají u nás některé trendy světové orální historie konceptualizovány spíše v deklarativní rovině.²⁸

Subjektivita a sebereflexivita

Subjektivita je základním stavebním kamenem orální historie. Individuální, subjektivní prožívání minulosti, jež bylo prostřednictvím rozhovorů možno získat, mělo v počátečních fázích rozvoje anglo-americké orální historie v 60. a 70. letech 20. století mimořádný, sociálně i politicky aktivizační význam. Snaha dát hlas těm, kteří byli dosud ignorováni historickým narativem, všem „skrytým před historií“, převládala.²⁹ Cílem bylo vyzdvihnout marginalizované skupiny jako dělníky, ženy, migranty, domorodé obyvatelstvo a začlenit je do dějin. Demokratický potenciál orální historie je faktor, na němž stojí orální historie dodnes. Doyeni oboru stále zdůrazňují sociální hodnotu orální historie: působit v komu-

28 Mary Heimann, recenzentka knihy M. Vaňka a P. Mückeho *Velvet Revolutions*, postrádala v monografii úvahy o tom, jak výsledek rozhovoru ovlivnily položené otázky, jednání i očekávání tazatelů. Shledala nešťastným, že teprve na straně 139, tedy více než za polovinou knihy, se konečně nachází věta s informací, že postoj narátorů během rozhovoru mohl být zřejmě ovlivněn propagandou, která povyšovala svobodný kapitalistický trh nad socialismus. MARY HEIMANN, *Velvet Revolutions: An Oral History of Czech Society*, by Miroslav Vaněk and Pavel Mücke (Oxford: Oxford U. P., 2016) [Book Review], *English Historical Review* 560/2018, s. 244–246, <https://doi.org/10.1093/ehr/cex415> (náhled 20. 9. 2020). Jiný z recenzentů, Petr Kubala, vnímal celý kontext knihy jako směřující k vyústění, že období komunistického režimu bylo horší než to, které je dnes. PETR KUBALA, *Miroslav Vaněk, Pavel Mücke: Velvet Revolutions. An Oral History of Czech Society*, *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 54/2018, č. 2, s. 293–295.

29 Srov. výpovědi doyenů oboru, britského orálního historika Paula Thompsona, Američana Ronald J. Greleho a německého orálního historika Alexandra von Plato, MIROSLAV VANĚK, *Around the Globe. Rethinking Oral History with Its Protagonists*, Praha 2013, např. s. 115.

nitách, vyzdvihovat je a činit je mocnějšími, to je dle nich zásadní poslání orální historie, kterým se odlišuje od ostatních historických oborů.³⁰

V průběhu 70. let se vstupem do druhé, postmoderní fáze začala orální historie na subjektivitu nahlížet jinak.³¹ Byl odvržen „svého druhu naivní pozitivistický empirismus“, slovy amerického orálního historika Ronalda Greleho,³² a do popředí se dostávají subjektivita a reflexivita, spolu s „pamětí, mýtem, vědomím a ideologií“.³³ Orální historii bylo od počátku vyčítáno, že její prameny jsou nespolehlivé, že lidská paměť podléhá překroucením a zapomínání, postpozitivistická fáze orální historie však z této domnělé „slabiny“ orální historie udělala „sílu“.³⁴ Napříště již nemělo být primárním úkolem orální historie dosáhnout toho, aby byla subjektivní výpověď uznána za stejně dokumentačně věrohodnou jako tradiční písemné historické prameny, paměť se stala předmětem výzkumu. Orální historie se začala soustředit ne tolik na to, co si lidé vzpomínají, jako spíše na to, proč si takto vzpomínají. Zásluha na tomto obratu je přičítána orálnímu historikovi Alessandru Portellimu, který jako jeden z prvních upozorňoval na spjatost individuální paměti s pamětí kolektivní a s potřebami a identitou vzpomínající komunity. Často citovanou větou se stalo jeho uvažování o tom, že v rozhovoru nás „omyly, výmysly a mýty vedou skrze fakta a za ně k jejich významu“.³⁵

Postmoderní fáze orální historie vyzdvihla rovněž intersubjektivitu. Intersubjektivita je „vztah mezi tazatelem a narátorem“, jinými slovy „interpersonální dynamika rozhovoru a proces, v němž účastníci spolupracují na vzniku sdíleného narativu“.³⁶ Rozhovor přestal být v této fázi vnímán jako archivní dokument, pozornost se přesunula na průběh rozhovoru. „Průběh se stal stejně tak důležitý

30 P. THOMPSON, J. BORNAT, *The Voice of the Past*. V předmluvě P. Thompson píše, že kniha není jen pro akademiky, ale pro orální historiky „všeho druhu“, s. 10.

31 A. THOMSON, *Four Paradigm Transformations in Oral History*, s. 49–70.

32 M. VANĚK, *Around the Globe*, rozhovor s Ronaldem J. Grelem, s. 74.

33 RONALD J. GRELE, *Commentary on Alistair Thomson's Essay, „Four Paradigm Transformations in Oral History“*, *The Oral History Review* 34/2007, č. 2, s. 121–124, s. 122.

34 Jak prohlásil M. Frisch. MICHAEL FRISCH, *A Shared Authority: Essays on the Craft and Meaning of Oral and Public History*, New York 1990, s. 188.

35 ALESSANDRO PORTELLI, *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*, New York 1991. Dle Lindy Shopes jde patrně o nejcitovanější větu v orální historii vůbec. LINDA SHOPEs, „*Insights and Oversights*“: *Reflections on the Documentary Tradition and the Theoretical Turn in Oral History*, *The Oral History Review* 41/2014, č. 2, s. 257–268, <https://muse.jhu.edu/article/554732> (náhled 31. 8. 2020).

36 L. ABRAMS, *Oral History Theory*, s. 54.

jako produkt, ne-li více.³⁷ V důsledku narativistických přístupů se o rozhovoru začalo uvažovat jako o narativní konstrukci, již se účastní obě strany, narátor i tazatel. Začalo se brát za samozřejmé, že osoba tazatele je pro konstrukci rozhovoru klíčová a že rozhovor může vyznít úplně jinak, pokud bude přítomen jiný tazatel či tazatelka. Orální historie vyzývala k výzkumu onoho jedinečného procesu, který zahrnoval „dynamickou interakci subjektivit“.³⁸

Nástrojem pro uchopení dynamiky subjektivit se stal životní příběh, „life story“, „kreativní narativní prostředek využívaný jednotlivcem pro uchopení smyslu své minulosti“.³⁹ Je nasnadě, že práce s životním příběhem, kdy bylo úkolem tazatele snažit se porozumět pohledům a zkušenostem narátora, představovala poměrně dlouhý a komplikovaný proces. Často mnohahodinová setkání bylo nutno převést do písemné podoby. Nová forma orálněhistorického psaní měla zahrnovat reflexi vztahu mezi narátorem a badatelem jakožto vztahu dvou subjektivit, jež rozhovor vzájemně spolukonstruují. Valerie Yow v 90. letech 20. století pozorovala, že články publikované v *Oral History Review* v 80. letech skutečně odvrhly objektivitu a zaměřily se na reflexi procesu rozhovoru.⁴⁰ Téměř každá studie obsahovala diskusi o motivacích a pocitech, které mohly ovlivnit daný výzkum; o rozhovorech se v člancích mluvívalo jako o kolaborativním procesu a přemýšlelo se v nich o tom, jak subjektivní reakce tazatelů a jejich vztah k narátorům ovlivnily výsledky interpretace. Valerie Yow v závěru článku uvádí otázku, jež si má badatel ve vztahu k narátorovi klást a reflektovat v následném písemném zpracování rozhovoru.⁴¹

- 37 ANNA SHEFTEL, STACEY ZEMBRZYCKI, *Who's Afraid of Oral History? Fifty Years of Debates and Anxiety about Ethics*, *The Oral History Review* 43/2016, č. 2, s. 338–366, s. 346. V důsledku tohoto obratu se objevily nové etické otázky a nové obavy v orální historii, které souvisely s budováním autentických vztahů a s tím, aby nebyl narátor poškozen.
- 38 L. ABRAMS, *Oral History Theory*, s. 58. Srov. též TÝŽ, *Memory as Both Source and Subject of Study: The Transformations of Oral History*, in: *Writing History of Memory*, (edd.) Stefan Berger, Bell Niven, London 2014, s. 97.
- 39 LYNN ABRAMS, *Transforming Oral History Through Theory*, in: P. Thompson, J. Bornat, *The Voice of the Past*, s. 135. L. Abrams klade počátek zaměření na life story do 80. let 20. století.
- 40 VALERIE YOW, „*Do I like Them Too Much?*“: *Effects of the Oral History Interview on the Interviewer and Vice-Versa*, *The Oral History Review* 24/1997, č. 1, s. 55–79, www.jstor.org/stable/3675397 (náhled 1. 9. 2020). V. Yow hovoří o člancích od roku 1987, kdy se zaměřila vždy na první číslo daného roku. Připomíná, že takováto reflexe nebyla možná v 70. letech, mělo se za to, že reflexe nejsou důležité části rozhovoru, jen tzv. corridor talk. Nyní je dle ní intersubjektivita v popředí.
- 41 Reflexe pozic výzkumníků najdeme např.: MIROSLAV VANĚK A KOL., *Sto studentských evolucí. Vysokoškolská studia roku 1989. Životopisná vyprávění v časově perspektivě*, Praha 2019,

Důrazem na reflexivitu a průběh rozhovoru se orálněhistorické studie začaly lišit od zažité podoby objektivního akademického psaní. Typickou formou, zvláště feministické orální historie, byl článek napsaný v první osobě, z pohledu autora či autorky. Osobní zkušenost tazatele či tazatelky převládala, a to do té míry, že začaly vznikat obavy, aby výstupy orálněhistorického bádání nepodávaly zprávu spíše o osobních zkušenostech tazatelů a tazatelek než o vlastním obsahu rozhovoru. Tento „nový solipsismus“ kritizovala ve své známé eseji z roku 1994 orální historička Daphne Patai.⁴² Reflexe vlastní pozice, diskuse o dilematech, kterým tazatelé čelili, osobní zpovědi jsou sice zdravým korektivem ke starému pozitivistickému modelu neutrálního a nestranného badatele, ale proč nejsme schopni napravit jeden extrém, aniž bychom upadli do druhého? tázala se. Co je pro nás důležité? To, co se prostřednictvím rozhovoru dozvíme, nebo nekonečné reflexe nás samých a „procesu“? D. Patai upozorňovala, že orální historie se tímto podstatně vzdálila od své mise, tedy činit svět spravedlivějším: „Reflexe nás samých ovšem nezmění realitu.“

Jak uvádí L. Abrams, současné orálněhistorické příručky mnohdy zdůrazňují, že badatelé by měli přemýšlet o své vlastní roli během rozhovoru a vyjádřit se k intersubjektivitám.⁴³ Jak to prakticky udělat, je mnohem těžší. Nestačí konstatovat, jaké jsou můj gender, etnicita a třída, je nutné čtenáři vysvětlit, jak tyto skutečnosti ovlivnily narátora. Pozorujeme, že L. Abrams v současnosti nabádá ke stejnému postupu, o němž mluvila V. Yow v 90. letech. I dnes se tedy v orálněhistorické teorii zdůrazňuje, že metodologicky by se pozornost měla přesunout od „sbírání informací, kdy se klade důraz na správnou otázku, k interakci, která se soustřeďuje na průběh rozhovoru, na proměnlivou dynamiku, v níž se mění pohledy daného subjektu“.

„Shared authority“ a komunita

Intersubjektivita se dostává do nové polohy začátkem 90. let 20. století. Americký orální historik Michael Frisch přišel v roce 1990 s dnes již velmi dobře etablovaným pojmem „shared authority“, sdílená autorita. M. Frische fascinovala otázka autorství: kdo je autorem orální historie? Je to historik, který klade otáz-

s. 28–52, zde zvláště reflexe atmosféry rozhovoru s Igorem Chaunem. Nejedná se však o součást analýzy jednotlivých rozhovorů a nezkoumá se dynamika intersubjektivních pozic.

42 DAPHNE PATAI, *Sick and Tired of Scholars' Nouveau Solipsism*, *Chronicle of Higher Education* 23/1994, A52, <https://www.chronicle.com/article/sick-and-tired-of-scholars-nouveau-solipsism/> (náhled 28. 8. 2020).

43 L. ABRAMS, *Oral History Theory*, s. 74.

ky a edituje rozhovor, nebo „subjekt“, jehož slova jsou podstatou rozhovoru?⁴⁴ Může orální historie dostát svému vzývanému postulátu, totiž demokratickému charakteru? Otázka nemá jednoduchou odpověď. V nedávném článku o etických dilematech oboru bylo vzpomenu, že moc je automaticky spjata se stranou badatele, zvláště v kontextu rozhovorů s marginalizovanými skupinami.⁴⁵ Badatelé se o narátorovi mnoho dozví, není tomu ale tak naopak. Badatel získává, ať už tím, že publikuje článek nebo že se posune ve své akademické dráze, narátor nezískává nic.

Koncept „shared authority“ byl postupně nahrazen dynamičtějším pojmem „sharing authority“.⁴⁶ Spíše než tradiční představa tazatele kladoucího otázku a odpovídajícího narátora je „sharing authority“ partnerským spolupracujícím vztahem a společným rozhodováním obou účastníků orálněhistorického procesu. V praxi to znamená, že historik vyjednává průběh i výsledky výzkumu, jako např. muzejní expozici či publikaci, se subjekty na výzkumu zainteresovanými, včetně narátorů samých. Důsledkem je rezignace na autoritativní, objektivní hlas, jenž by referoval o výsledcích výzkumu. Tazatelé musí udělat „úmyslné rozhodnutí, že přenechají část kontroly nad produktem svého výzkumu a budou sdílet s narátory ve fázi výzkumu, interpretace i prezentace projektu“.⁴⁷

Zatímco koncept „sharing authority“ je zaměřen na to, co děláme a co můžeme ovlivnit vlastní vůlí, „shared authority“ je nutno vnímat jako inherentně přítomnou v dialogické povaze rozhovoru. Dle M. Frische nejde o to, přepustit část naší autority, jde o to, uznat a respektovat tuto povahu orální historie.⁴⁸ „Shared authority“ je něco, co je. Už jen z podstaty orální historie nemohou být historikové jedinými jejími interprety.

Princip „shared authority“, aplikovaný na spolupráci akademiků s komunitami jak ve fázi rozhovoru, tak ve fázi interpretační, je považován za stále aktuální

44 M. FRISCH, *A Shared Authority*, s. 20.

45 A. SHEFTEL, S. ZEMBRZYCKI, *Who's Afraid of Oral History?*

46 Konceptu „sharing authority“ a praktickým aplikacím se věnovalo zimní číslo časopisu *Journal of Canadian Studies* z roku 2009. *Special Issues on Sharing Authority: Community-University Collaboration in Oral History, Digital Storytelling, and Engaged Scholarship*, (edd.) STEVEN HIGH, LISA NDEJURU, KRISTEN O'HARE, *Journal of Canadian Studies / Revue d'études canadiennes* 43/2009, č. 1.

47 KATHERINE T. CORBETT, HOWARD S. MILLER, *A Shared Inquiry into Shared Inquiry*, *The Public Historian* 28/2006, č. 1, s. 20. Dle autorů by měla závazkům spolupráce a sdílení dostát právě tzv. public history.

48 MICHAEL FRISCH, *From A Shared Authority to the Digital Kitchen, and Back*, in: *Letting Go? Sharing Historical Authority in a User-Generated World*, (edd.) Bill Adair, Benjamin Filene, Laura Kolosko, Philadelphia 2011, s. 127–128.

trend. V tomto duchu bylo nedávno konstatováno, že „tradiční linie mezi badatelem a narátorem je nejasná, vzhledem k tomu, že narátoři z řad veřejnosti se stávají partnery ve výzkumu, a ne pouhými objekty studia“.⁴⁹

Příkladem výzkumu postaveného na sdílené autoritě, kdy se badatelé a narátoři stali spolupracovníky, může být nedávný projekt životních příběhů různých uprchlických skupin, jež se během desetiletí usídlily v Montrealu (Montreal Life Stories).⁵⁰ Steven High, iniciátor projektu, nazval jeden z několika výsledků bádání příznačně *Orální historie na křižovatce*.⁵¹ Jeho intencí bylo vyhnout se tomu, co se dle něj v orální historii často děje, totiž že se nashromáždí sbírka rozhovorů, na niž pak usedá prach v archivu. Chtěl, aby se příběhy narátorů staly součástí života komunity, aby pro ni něco znamenaly. Narátoři tak pomáhali vybírat úryvky rozhovorů, které se měly objevit na následné výstavě. Ale nejen to: rozhovory se staly základem divadelních představení, dějepisných i uměleckých expozic, programů v rádiu i workshopů zaměřených na vyprávění a vaření. Vznikly i audioportréty s QR kódy, jež byly umístěny do místního metra. Kniha je z velké části o tom, co se s výstupy projektu dělo a jak se s nimi v rámci dané komunity zacházelo. Výzva S. Highe, totiž že by měla orální historie přejít od „znát o“ k „znát s kým“, což se týká jak imigrantů, tak různých minorit a znevýhodněných komunit, zazněla i v jiné publikaci vydané v rámci projektu.⁵² I vzpomínky na masová násilí a podobné tragédie mohou být představeny jako výzvy pro komunitu a jejich další život. Zuzítkovat výsledky bádání tak, aby mohly být prospěšné pro dané společenství, je v podobných publikacích primárním cílem.

Jak glosuje S. High, koncept „shared authority“ nebyl přijat bez výhrad. Badatelé na univerzitách často s otázkou objektivity v orálněhistorických dílech zápasí. Nejedná se však jen o zastánce objektivistického přístupu, někteří orální historikové se se skepti dívají na realizaci podobných projektů vůbec. Alan Wong ve své personalizované studii, kdy sám sebe představil v obou rolích tazatele i tázaného, dospěl k tomu, že rozhovor k „shared authority“ nevede.⁵³ Aby sdílená autorita nastala, bylo by třeba mít intimní a rovnocennou znalost o životě toho

49 *Oral History off the Record*, (edd.) A. Sheftel, S. Zembrzycki, předmluva, s. 16.

50 Center for Oral History and Digital Storytelling, Concordia University, <https://storytelling.concordia.ca/> (náhled 23. 2. 2020). Projekt běžel v letech 2007–2012.

51 STEVEN HIGH, *Oral History at the Crossroads: Sharing Life Stories of Survival and Displacement*, Vancouver 2014.

52 *Remembering Mass Violence: Oral History, New Media and Performance*, (edd.) STEVEN HIGH, EDWARD LITTLE, THI RY DUONG, Toronto 2014, s. 8.

53 ALAN WONG, *Conversations for the Real World: Shared Authority, Self-Reflexivity, and Process in the Oral History Interview*, *Journal of Canadian Studies / Revue d'études canadiennes* 43/2009, č. 1, s. 239–258.

druhého. Teprve poté by zmizeli tazatel i narátor a zůstali by jen partneři v rozhovoru, kteří sdílejí příběhy, minulost i autoritu.

Přetrvávající personalizované psaní, umožňující sebereflexi, nebylo a stále není v akademických kruzích přijímáno bez výhrad. Je mu vytykána neodbornost, jinými bylo shledáno za vhodnější pro literární časopis, a ne pro časopis akademický, popisují situaci Anna Sheftel a Stacey Zembrzycki.⁵⁴ Monografie *Orální historie mimo záznam*, na níž se podílely desítky zkušených orálních historiků a historiček, včetně těch nejrespektovanějších z oboru, je na reflexivním psaní v první osobě postavena celá. Jde v tom nejlepší slova smyslu o osobní zповědi, jež ovšem nic neztrácejí na své odborné hodnotě.⁵⁵

Personalizované studie obsahuje i první reader kanadské orální historie z roku 2015.⁵⁶ Studie S. Zembrzycki *Sdílení autority s babou* je inspirativním příkladem toho, jak lze spojit sebereflexivní psaní s úvahami nad konceptem „shared authority“ a jeho významem pro poznání minulosti komunity.⁵⁷ Autorka na začátku studie vypráví, jak se svým projektem, jehož cílem bylo zpracovat dějiny ukrajinské komunity v Sudbury, začínala. Popisuje své představy a plány, píše o myšlenkách, které se jí honily hlavou. Ústřední postavou jejího příběhu se po prvotních neúspěšných pokusech získat narátory stala její babička, dcera ukrajinského přistěhoválce. S nadšením se chopila tématu a začala shánět narátory: „[...] představovala se jako moje sekretářka a nestydatě prohlašovala, že na konci projektu také získá Ph.D.“ Sebereflexe znamená neskrývat slepé uličky ani roli, kterou v nich badatel hrál. Když se autorce díky babičce podařilo proniknout mezi ukrajinskou komunitu, „problém byl ale v tom, že ‚baba‘ a tazatelé se nořili do svých vlastních rozhovorů. Vyprávěli si humorné příběhy, zatímco já jsem seděla stranou a dívala se... I když jsem čas od času skočila do konverzace a položila otázky, tazatelé je zodpověděli, ale pokračovali v rozhovoru s ‚babou‘, ne se mnou. Jindy jsem se zeptala a tazatelé odpověděli, a pak ‚baba‘ začala odpovídat taky a opakovala pří-

54 *Oral History off the Record*, (edd.) A. Sheftel, S. Zembrzycki, předmluva, s. 17. Srov. MARY PATRICE ERDMANS, *The Personal is Political but is It Academic?: Women's Life Stories and Oral Histories*, *Journal of American Ethnic History* 26/2007, s. 7–23.

55 Tato „etnografie orálněhistorické praxe“ získala v roce 2014 cenu Americké asociace orální historie.

56 *The Canadian Oral History Reader*, (edd.) KRISTINA R. LLEWELLYN, ALEXANDER FREUND, NOLAN REILLY, Montreal 2015.

57 STACEY ZEMBRZYCKI, *Sharing Authority with Baba*, in: *The Canadian Oral History Reader*, (edd.) K. R. Llewellyn, A. Freund, N. Reilly, s. 53–72. Srov. též STACEY ZEMBRZYCKI, *According to Baba: A Collaborative Oral History of Sudbury's Ukrainian Community*, Toronto 2014, www.sudburyukrainians.ca (náhled 29. 3. 2021).

běhy, co jsem slyšávala celý život.“⁵⁸ Studie podrobně reflektuje proces sdílení autority i to, jak by bez přítomnosti autorčiny babičky bylo více než sedmdesát realizovaných rozhovorů neúplných a podstatně méně vypovídajících. Badatelčina „baba“ do nich přinesla důvěru, pomohla vyvolat otázky, které by autorka jinak nepoložila, a všimla si v rozhovoru i těch nejjemnějších narážek, jež by jinak její vnučka přešla bez povšimnutí. Ač se na první pohled jedná o tradiční téma „insider-outsider“, tedy známý fakt, že člen dané komunity má výhodu kontaktů i důvěru narátorů, sebereflexivní psaní umožnilo zaměřit se na dynamiku rozhovoru a skloubit ji s aktuálními otázkami orální historie, totiž jak zpracovávat dějiny jednotlivých komunit a jak v podobných projektech sdílet autoritu.

Krizová orální historie a extremita

Teroristické útoky z 11. září 2001 nezůstaly na poli americké orální historie bez odezvy. Podnítily ji, aby se začala více zajímat o životní osudy těch, kteří se ocitli v extrémních a hraničních situacích. Politické represe, násilí, teroristické útoky a přírodní katastrofy se staly postupně novým předmětem amerického orálněhistorického bádání. Tento nový trend bývá označován jako krizová orální historie. To, že bádání v těchto situacích by mělo být běžnou součástí praxe orální historie, dala najevo Americká asociace orální historie v roce 2006, kdy založila Emerging Crisis Oral History Research Fund, financující domácí i mezinárodní projekty zabývající se nejrůznějšími katastrofickými i krizovými situacemi.⁵⁹

Mark Cave, jeden z editorů průkopnické publikace *Naslouchání na hraně* z roku 2014, shrmažďující výsledky bádání, jež se odehrála v krizových situacích, vnímá pozici orální historie někde uprostřed mezi rychlým žurnalismem, hlubokou psychoanalýzou a dlouhodobou analýzou sociálních věd.⁶⁰ Podobně jako jiné obory se orální historie snaží osvětlit dané tragické události, ale jinak: skrze zkušenosti, emoce a perspektivy lidí, kteří je prožívali. Orální historikové však musí jednat rychle, emoce upadají a s nimi i klíč k porozumění chování a jednání aktérů krize. Mělo by jít tedy o rychlé zachycení co nejživější emocionální vzpomínky, a to předtím, než bude paměť narátorů ovlivněna kolektivními

58 S. ZEMBRZYCKI, *Sharing Authority with Baba*, s. 59–60.

59 Emerging Crisis Oral History Research Fund, [https://www.oralhistory.org/award/emerging-crisis-research-fund/Emerging crises Oral History Research Fund](https://www.oralhistory.org/award/emerging-crisis-research-fund/Emerging%20crises%20Oral%20History%20Research%20Fund) (náhled 20. 2. 2021). Zkoumal se např. hurikán Katrina, teroristické útoky a nejnověji dopady pandemie covidu-19.

60 *Listening on the Edge: Oral History in the Aftermath of Crisis*, (edd.) MARK CAVE, STEPHEN M. SLOAN, Oxford 2014. Srov. *Remembering Mass Violence*, (edd.) S. HIGH, E. LITTLE, T. R. DUONG.

interpretacemi události. Na rozdíl od žurnalistů má orální historie nástroje na to, aby byl pohled na motivy účastníků krizových situací zachován i pro budoucí generace.⁶¹

O jaké krizové situace se v této publikaci jedná? Zprostředkováno bylo trauma přeživších v bosenském uprchlickém táboře během válečných konfliktů v bývalé Jugoslávii, je zde kapitola o afghánských uprchlících, kteří se usídlili v Austrálii a po překonaných nesnázích se snažili načerpat novou naději. Krizová orální historie se uplatnila také v situacích, kdy se v amerických školách střídalo, častým námětem orální historie tohoto typu je genocida ve Rwandě a reflexe osobní perspektivy přeživších i útočníků.

Dále M. Cave upozorňuje, že krizová orální historie měla v USA své předchůdce. Považuje za ně válečné historiky, jako byl Samuel L. Marshall, oficiální historik americké armády během druhé světové války a války v Koreji. Za průkopníka orálněhistorických technik v době válečných konfliktů považuje Forresta C. Poguea, jemuž se povedlo realizovat značné množství rozhovorů s americkými vojáky operujícími na frontách druhé světové války.⁶²

Krizová orální historie je úzce spjata s dvěma dalšími trendy současné orální historie. Jedná se o studium traumatických vzpomínek a zkrácení časového odstupu od události samé. Mark Cave tvrdí, že krizová orální historie není nová ani tak v tom, že by se zabývala zachycením zkušenosti krize, jako spíše tím, že dělá rozhovory brzy po krizi nebo uprostřed ní, na rozdíl od dřívější podoby rozhovorů vedených až za čas po krizi. Orální historikové tak mluví s narátory během týdnů nebo měsíců po tragické události, nebo dokonce i v době, kdy se událost děje. Svůj úkol vidí orální historie v pomoci lidem vyrovnat se s traumatickým procesem, ale také v tom, že poslouží daným komunitám, jež mohou díky orální historii lépe kontextualizovat danou situaci.

Realizovat rozhovory v době probíhajících konfliktů je pro orální historii velkou výzvou. Nejenže v tomto orální historie splývá s etnografickou prací v terénu, na historiky navíc nečekají předpřipravené narativy. Není ani jisté, zda empatie a atmosféra důvěry, kterou by chtěli nastolit, budou oceněny. Jak podotýká Stephen M. Sloan, druhý z editorů publikace *Naslouchání na hraně*, krizová orální historie není pro každého.⁶³

61 MARK CAVE, *Introduction: What Remains: Reflections on Crisis Oral History*, in: *The Oral History Reader*, (edd.) R. Perks, A. Thomson, s. 5–6.

62 Srov. FORREST C. POGUE, *Pogue's War: Diaries of a WWII Combat Historian*, Kentucky 2001.

63 STEPHEN M. SLOAN, *Conclusion: The Fabric of Crisis: Approaching the Heart of Oral History*, in: *Listening on the Edge: Oral History in the Aftermath of Crisis*, (edd.) M. Cave, S. M. Sloan, s. 262–274.

Jestliže jsme uvažovali o personalizovaném psaní jako vymykajícím se běžné podobě akademického textu, publikace krizové orální historie se rovněž snaží překonat tradiční vyprávěcí schémata. Běžné vyprávění totiž dle některých autorů mnohdy falzifikuje nebo dezinterpretuje zkušenosti těch, kteří krizové situace přežili. Nejde o to, zdůrazňovat neustále trauma, ale budovat spolupráci a nové vztahy v komunitách, které se ocitly v konfliktní situaci. Tak je tomu v případě knihy *Za svědectvím a traumatem* z roku 2015.⁶⁴ Autoři publikace rovněž zdůrazňují nutnost vyhnout se jistému druhu kulturního kolonialismu, kdy je kontrola nad interpretacemi příběhů přenechána západním badatelům, např. v případě genocidy ve Rwandě Neafričanům.

Extremita a etika

Krizová orální historie mění praxi orální historie, vyvolává však i nové etické otázky. Jak nedávno konstatovaly Anna Sheftel a Stacey Zembrzycki, vývoj politicky angažované orální historie byl od 70. let 20. století založen na představě, že narátoři jsou „dobří“ lidé a že když je orální historie podněcuje k vyprávění příběhů, posiluje je a zároveň napomáhá „dobré“ věci, totiž demokratizaci historie.⁶⁵ Ale orální historie se stále více zajímá i o ty nedobré, laicky řečeno. Jak zacházet s intersubjektivitou a sdílenou autoritou, když se mluví se zločinci nebo s někým, kdo nerespektuje základní lidská práva?

Socioložka Kathleen Blee nedávno přemítala, jak dělat rozhovory s bývalými členkami Ku-klux-klanu, u nichž stále přetrvává rasistický pohled na svět.⁶⁶ V době rozhovoru už dlouho nebyly aktivními členkami, rasismus se však u nich projevoval i nadále. Jak se snažit pochopit význam jejich slov a přitom nedělat reklamu politické agendě, jejímž cílem je omezit sociální spravedlnost a lidská práva? Jak vést výzkum, když své narátory nemůžeme plně pochopit?

64 *Beyond Testimony and Trauma. Oral History in the Aftermath of Mass Violence*, (ed.) STEVEN HIGH, Vancouver 2015, s. 3–4. Srov. též LINDSAY FRENCH, *Refugee Narratives, Oral History and Ethnography, Stories and Silences*, *The Oral History Review* 46/2019, č. 2, s. 267–276. Studie se zabývá otázkou, jak eticky a reflexivně pracovat s utečenci, migranty a lidmi v podobných těžkých situacích a jak s nimi sdílet jejich „těžké příběhy“.

65 A. SHEFTEL, S. ZEMBRZYCKI, *Who's Afraid of Oral History?* Uvozovky v originálním textu, s. 357.

66 KATHLEEN BLEE, *Feminist Oral Histories of Racist Women*, in: *Beyond Women's Words: Feminisms and the Practices of Oral History in the Twenty-First Century*, (edd.) Katrina Srigley, Stacey Zembrzycki, Franca Iacovetta, London 2018, s. 56–62. V 80. letech 20. století dělala autorka rozhovory s ženami, které byly ve 20. letech aktivní v Ku-klux-klanu. Na počátku milénia autorka zaměřila svou pozornost na skinheady a neonacisty.

Uvažování Erin Jessee, bádající v Bosně a Hercegovině a poté ve Rwandě, se ubíralo podobným směrem. V roce 2008 dělala ve rwandském vězení rozhovor s Alexanderem, jenž byl odsouzen za podněcování genocidy a za vraždu několika umírněných Hutuů-politiků.⁶⁷ Když ji Alexander požádal o pero a papír, myslela si, že se potřebuje zabavit, zatímco bude překládat tlumočnick, nebo že si chce k rozhovoru s ní udělat poznámky. Místo toho „črtal hůlkovité postavy, které reprezentovaly muže, ženy a děti kmene Tutsiů v různých stadiích mučení a mrzačení, čímž chtěl demonstrovat, jak byli extremisté-Hutuové trénováni k zacházení se svými nepřáteli-Tutsii během genocidy“.⁶⁸ Zapomněla si úplně dělat poznámky o změnách v jeho řeči a jazyku těla, tak byla vyděšena krutostí, o nichž povídal, totiž jak bylo třeba nepřátele zabít, aby dlouho trpěli. Nemohla udělat to, co se od ní jako orální historičky čeká, tedy hluboké účastné naslouchání, pochopení a pátrání po významu rozhovoru. Měla také problém s konceptem „sharing authority“, protože narativ Hutuů byl postaven tak, aby legitimizoval jejich interpretaci událostí. Povšimla si, že její narátor záměrně konstruuje svůj narativ způsobem, který ovlivňoval to, jak ona sama rozuměla zločinům, jež popisoval.

Když se tazatel či tazatelka nesnaží porozumět tomu, proč měl někdo rasistické názory, znamená to, že selhal ve svém poslání orálního historika či historičky? Tak se ptaly i A. Sheftel a S. Zembrzycki při popisu jiného „těžkého příběhu“, s přeživším holocaustu, který oproti veškerému očekávání během rozhovoru nepřestával sdílet rasistické poznámky.⁶⁹

Zdá se, že koncept „sharing authority“ zde naráží na své limity. Dle Lindy Shopes hodnota sdílené autority vychází ze zkušenosti orální historie zaměřené na osoby, s nimiž tazatelé sympatizovali. Tak tomu bylo u marginalizovaných skupin či v případech projektů s prokazatelnými sociálními cíli (např. reforma vězeňství, zdravotnický dohled nad prostitutkami nebo zlepšení podmínek bezdomovců).⁷⁰ V jiných rozhovorech tato spolupráce žádoucí být nemusí. Intelektuál-

67 ERIN JESSEE, *The Limits of Oral History: Ethics and Methodology Amid Highly Politicized Research Settings*, *The Oral History Review* 38/2011, č. 2, s. 287–307. Srov. též speciální číslo *Oral History Forum / Forum d'histoire orale* pod editorstvem Erin Jessee a Annie Pohlman s názvem *Confronting Mass Atrocities in Oral Historical Practice*, *Oral History Forum / Forum d'histoire orale* 33/2013, <http://www.oralhistoryforum.ca/> (náhled 20. 9. 2020).

68 E. JESSEE, *The Limits of Oral History*, s. 292.

69 ANNA SHEFTEL, STACEY ZEMBRZYCKI, *Only Human: A Reflection on the Ethical and Methodological Challenges of Working with "Difficult" Stories*, *The Oral History Review* 37/2010, č. 2, s. 191–214, <https://doi.org/10.1093/ohr/ohq050> (náhled 20. 9. 2020).

70 LINDA SHOPE, *Commentary: Sharing Authority*, *The Oral History Review* 30/2003, č. 1, s. 103–110.

ní kontrola se nedá sdílet v rozhovorech s iniciátory masových vražd či genocid nebo s osobami, které nerespektují základní lidská práva.

Krizová orální historie a covid-19

Na jaře 2020 podstoupila orální historie nečekanou zatěžkávací zkoušku. Byli historikové připraveni zabývat se situacemi, které spadají do oblasti „krize“? Dosud bylo třeba za „krizi“ někam dojet, málokdy se odehrávala historikovi přímo před očima, jak tomu bylo v případě Sarah Gensburg, specialistky na sociální a kolektivní paměť. Teroristické útoky v Paříži v listopadu 2015 proběhly přímo ve čtvrti, kde bydlí, takřka na prahu jejího domu, což zúročila ve své úspěšné publikaci.⁷¹ Na jaře 2020 se orální historikové doslova z celého světa ocitli přímo v epicentru dění. Zareagovali na nástup pandemie v intencích krizové orální historie? Rychle, bez plánů, dlouhých příprav a finanční podpory?

Zdá se, že jedinečnost tohoto okamžiku (o kterém se ještě nevědělo, jak dlouho potrvá) si historikové uvědomili velmi brzy. Akademické instituce, muzea a archivy v anglo-americkém světě začaly sbírat příběhy pandemie. Americká historická asociace jejich aktivity shromáždila a nyní je zveřejňuje na svém webu, máme-li odkázat alespoň na jednu zastřešující organizaci.⁷²

Kupodivu historik Evan Faulkenbury a politolog Stephen M. Sloan, kteří přispěli do zářijového čísla americké *Oral History Review*, jež bylo celé věnováno vztahu orální historie k pandemii covidu-19, se domnívali, že z této zkoušky vyšli vítězně spíše žurnalisté.⁷³ Orální historie dle nich svou příležitost promarnila. Byli to žurnalisté, ne orální historikové, kteří iniciovali na jaře 2020 projekty, v nichž vyzývali veřejnost k sdílení osobních příběhů, ať už se jednalo o výzvy v novinách, nebo internetové počiny, např. projekt *Lockdown Stories*, iniciovaný

71 SARAH GENSBURGER, *Mémoire vive. Chroniques d'un quartier: Bataclan 2015–2016*, Paris 2017. Přeloženo do angličtiny jako TÁŽ, *Memory on My Doorstep. Chronicles of the Bataclan Neighborhood Paris 2015–2016*, Leuven 2019.

72 Více viz *Collecting Initiatives – What's Your Story*, <https://www.historians.org/news-and-advocacy/everything-has-a-history/a-bibliography-of-historians-responses-to-covid-19/collecting-initiatives> (náhled 28. 2. 2021).

73 EVAN FAULKENBURY, *Journalism, COVID-19, and the Opportunity of Oral History*, *The Oral History Review* 47/2020, č. 2, s. 253–259, <https://doi.org/10.1080/00940798.2020.1791723> (náhled 20. 9. 2020); STEPHEN M. SLOAN, *Behind the 'Curve': COVID-19, Infodemic, and Oral History*, *The Oral History Review* 47/2020, č. 2, s. 193–202, <https://doi.org/10.1080/00940798.2020.1798256> (náhled 29. 3. 2021). Rychlost, s jakou bylo publikováno v září 2020 číslo časopisu věnované pandemii covidu-19, odpovídá zcela intencím krizové orální historie.

v Paříži. Projekt *Redial* dával každému možnost zavolat na určitá telefonní čísla v USA a Velké Británii a zanechat příběh, jenž se mohl týkat jakékoli zkušenosti spojené s pandemií. Absence orální historie v podobných podnicích je vnímána jako problém. Dle těchto autorů se jedná o nedostatek, jenž by mohl mít pro orální historii a její misi závažné důsledky: přenecháním aktivity žurnalistům může orální historie ztratit kontrolu nad definováním a modelováním své praxe širší veřejnosti.

Pouhou rešerší internetových stránek na podzim 2020 a jaře 2021 nelze stanovit, kdo byl rychlejší, zda žurnalisté, nebo orální historikové. Sbíráni zkušeností z doby pandemie však nebylo a není jen doménou orální historie.⁷⁴ Dle S. M. Sloana je honba za osobními příběhy z doby pandemie, umožněná současnou digitalizací, bezprecedentní v globálním měřítku.⁷⁵ Zároveň však upozorňuje, že nastalá situace staví do nové role nejen narátory, ale i tazatele. Ani oni totiž nevědí, jaký narativ o situaci později převládne a z jaké pozice bude hodnocen. Dominantní pozice orálního historika ustupuje do pozadí a otevírá se jedinečná příležitost zachytit, jak byly události prožívány a vnímány v průběhu krizové situace, a to doslova v časosběrné perspektivě.

Co se týče českého prostředí, zdá se, že česká orální historie svou příležitost nepropásla. Již záhy po vyhlášení nouzového stavu v březnu 2020 inicioval Miroslav Vaněk první projekt, díky němuž si studující oboru Orální historie – soudobé dějiny začali vést deník.⁷⁶ V druhé vlně pak byli osloveni studující a absolventi s prosbou o natočení alespoň jednoho rozhovoru s někým z jejich nejbližšího okolí. Centrum orální historie má tak k dispozici přinejmenším několik desítek rozhovorů zachycujících průběh pandemie. Další projekty na sebe nenechaly čekat.

74 Odkazují laskavé čtenáře na číslo 1 časopisu *MEMO* z roku 2021, které je věnováno příspěvkům předneseným na VII. mezinárodní konferenci České asociace orální historie: *Orální historie v čase krizí*, 18.–19. února 2021, http://www.sohi.maweb.eu/wp-content/uploads/2021/09/Memo_2021_1_web2.pdf (náhled 15. 8. 2021).

75 V českém prostředí k září 2020 podobný shon patrný nebyl, ale i zde se projevil aktivita žurnalistů. Srov. počín multimediální skupiny Active Radio, *Příběhy doby koronavirové aneb Ze života. Příběhy posluchači slyšeli na Frekvenci 1, Evropě 2 a Rádiu Z*, <https://talk.youradio.cz/porady/pribehy-doby-koronavirove> (náhled 21. 9. 2020).

76 Rozhovor s Janou Wohlmuth Markupovou. JANA WOHLMUTH MARKUPOVÁ, *Virtuální Havel, ale též distanční lekce FHS UK do zámorí*, <https://forum.cuni.cz/IFORUM-16850.html> (náhled 29. 3. 2021). Srov. VII. mezinárodní konference České asociace orální historie, II. PANEL: Jana Wohlmuth Markupová, Miroslav Vaněk, *Orální historie prožívání pandemie COVID-19 u nás a v zahraničí*, <https://www.youtube.com/watch?v=FXtv08Bum-Y> (náhled 29. 3. 2021).

Závěr

Globální svět přispívá ke stírání dřívějších specifík různých národních orálních historií. Na světových kongresech orální historikové a historičky řeší podobná témata, obdobně se věnují metodologii i interpretaci. Ani třicet let uplynuvších od pádu komunistického režimu však nesmazalo rozdíly mezi západní, resp. anglo-americkou, orální historií a orální historií praktikovanou v zemích bývalého východního bloku, potažmo v českém prostředí. První stále udává orální historii směr a naznačuje nové trendy, zatímco druhá přejímá jak teorii, tak metodické postupy.⁷⁷

V desetiletí 2010–2020 jsme zaznamenali stále živý odkaz orální historie jako autobiografické praxe soustředěné na subjektivitu narátora konstruovanou během rozhovoru.⁷⁸ I Alessandro Portelli připomněl nedávno svůj téměř třicet let starý výrok, totiž že příběhy, které nejsou fakticky správné, mohou být sídlem imaginací, přání a snů, jež jsou stejně tak důležité jako fakta.⁷⁹

Postmoderní obrat k průběhu rozhovoru, intersubjektivitám a etnografickému personalizovanému psaní v české orální historii nezakotvil a pravděpodobně ani nezakotví. Ztrácí však tímto česká orální historie, či nikoli? Linda Shopes jako dlouholetá editorka řady orální historie v nakladatelství Palgrave Macmillan si povšimla, že mezi lety 2003 a 2013 téměř tři čtvrtiny publikací dokumentovaly minulost, tedy byly o tom, „co se stalo“, a ne o epistemologii vědění zpřístupněného orální historií.⁸⁰ Přechod od pozitivní fáze orální historie k postmoderní nebyl tak přímočarý, jak by mnohé publikace o teorii orální historie mohly naznačovat. Většina orálněhistorických prací je dle ní v základě dokumentárního charakteru, zachycuje zkušenost narátora, jak na ni vzpomíná a zachází s ní.

Máme-li závěrem rekapitulovat, který ze současných trendů představuje pro orální historii největší výzvu, byla by to kromě digitalizace bezpochyby krizová orální historie. Praktikovaná v extrémních, až život ohrožujících podmínkách, ale i v situacích nečekaných, jaké představuje probíhající pandemie covidu-19,

77 Věřme, že metodologickou inovací, jež dojde ocenění i v anglo-americkém prostředí, bude časosběrná perspektiva, s níž česká orální historie pracuje v třídílné publikaci M. VANĚK A KOL., *Sto studentských evolucí*.

78 PENNY SUMMERFIELD, *Oral History as an Autobiographical Practice*, Miranda 12/2016, <http://journals.openedition.org/miranda/8714> (náhled 20. 9. 2020). P. Summerfield zdůrazňuje význam textové analýzy, jež má své kořeny v poststrukturalismu.

79 ALESSANDRO PORTELLI, *Afterward*, in: *Oral History off the Record*, (edd.) A. Sheftel, S. Zembrzycki, s. 275. Jeho výrok poprvé zazněl v práci A. PORTELLI, *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories*.

80 L. SHOPEs, „*Insights and Oversights*“, s. 260. Uvozovky použity v originále.

může právě ona nejvíce modifikovat dosavadní praktiky orální historie a posunout je jiným směrem.

Politicky nestabilní prostředí, jakým byla ve 20. století střední Evropa, vede orální historii prostřednictvím osobních svědectví spíše k orientaci na politické zvraty a konflikty, spíše k bádání nad skupinami, jejichž hlasy nemohly být z ideologických či politických důvodů zaznamenány, nejde tudíž o studium osob marginalizovaných sociálně, jak je typické pro anglo-americké prostředí. Krizová orální historie tak není pro střední Evropu zcela neznámou. Vždyť první rozhovory s přeživšími holocaustu se uskutečnily již brzy po zakončení druhé světové války.⁸¹ Tato rychle se rozvíjející oblast bádání přesto přináší výzvy i do tohoto prostoru. Holocaust byl odsouzen. Ví se, jak na něj nahlížet. Studium konfliktů a krizí, které dosud nebyly vyjasněny, jako současná koronavirová pandemie, představuje nový impulz i pro českou orální historii. V desetiletí 2010–2020 světová orální historie v mnohém navazovala na dřívější paradigmatata, stejně jako se vyrovnávala s novými výzvami, jež přinášely krizové a konfliktní situace, včetně pandemie covidu-19.

81 Jedním z prvních badatelů, kteří začali shromažďovat svědectví přeživších, byla na začátku 50. let 20. století Eva Reichmannová. Srov. CHRISTINE SCHMIDT, „*We Are All Witnesses*“: *Eva Reichmann and the Wiener Library's Eyewitness Accounts Collection*, in: *Agency and the Holocaust*, (edd.) Thomas Kühne, Mary J. Rein, Cham 2020, https://doi.org/10.1007/978-3-030-38998-7_8 (náhled 18. 3. 2021).